
Civilitzacions europees antigues

PID_00240581

Josep Maria Palet Martínez
Núria Torras Benezet
Josep Cervelló Autuori

Temps mínim de dedicació recomanat: 3 hores

Índex

1. Introducció	5
2. Subunitat A. La qüestió indoeuropea: història i mentalitats.	6
2.1. Indoeuropeística antiga	6
2.2. La cosmovisió dels indoeuropeus: la trifuncionalitat	11
3. Subunitat B: l'antiga Grècia	16
3.1. El llegat artístic i cultural de Grècia	16
3.2. El naixement i concepte de la <i>polis</i> a la Grècia arcaica	17
3.3. La colonització grega	18
3.4. L'adveniment del discurs logicoracional	19
4. Subunitat C: la Roma clàssica	27
4.1. L'adveniment de la República i l'expansió per la Mediterrània ..	27
4.2. La crisi de la República i la instauració de l'Imperi	27
4.3. August i el poder imperial. Imatges públiques i relleus històrics	27
4.4. L'organització de l'espai. La ciutat romana i el territori	29
5. Bibliografia	32
5.1. Subunitat A. La qüestió indoeuropea: història i mentalitats	32
5.2. Subunitat B. Grècia i l'adveniment del discurs logicoracional	33
5.3. Subunitat C. Concepcions de l'espai i del poder a la Roma clàssica	35
6. Glossari	39

1. Introducció

En la unitat 3 ens hem ocupat de les civilitzacions antigues del sud i de l'est de la Mediterrània, és a dir, de l'Àfrica septentrional i del Pròxim Orient. En aquesta unitat passarem a estudiar les civilitzacions protohistòriques i antigues del nord de la Mediterrània, és a dir, les que van florir a Europa. Ens centrarem en tres àmbits culturals i cronològics. El primer és el dels orígens indoeuropeus del nostre continent, que ens portarà als temps protohistòrics per a descriure com es van formar les primeres societats indoeuropees occidentals i quina va ser la seva cosmovisió, determinant en la configuració de les arrels culturals d'Europa.

A continuació, passarem a analitzar les dues grans civilitzacions històriques de l'Europa antiga: Grècia i Roma. I ho farem a partir del que és l'eix temàtic de l'assignatura: el pas del discurs mític al discurs lògic. Analitzarem com aquest fet decisiu va condicionar les concepcions gregues i romanes del temps, de l'espai i del poder, i com això va marcar el tarannà i les realitzacions culturals d'aquestes civilitzacions.

2. Subunitat A. La qüestió indoeuropea: història i mentalitats

2.1. Indoeuropeística antiga

Si en la subunitat B de la unitat 3, en parlar dels semites occidentals i en especial del poble d'Israel, hem conegut l'origen d'una de les tradicions que han intervingut en la configuració del nostre món cultural, ara entrem de ple en les arrels d'aquest. A partir d'ara, l'univers cultural se us farà més proper, més recognoscible, no tant perquè us sigui familiar allò de què parlarem (la "cosmovisió trifuncional" dels indoeuropeus no és un tema gaire divulgat), sinó perquè d'alguna manera us hi sentireu identificats, potser no a nivell personal però sí a nivell cultural. Les essències de què parlarem a partir d'ara us *sonaran*, les reconeixereu com a pròpies del nostre entorn cultural. I és que en aquesta primera subunitat de la unitat 4 estudiarem precisament això: els fonaments històrics i, sobretot, ideològics de la nostra civilització.

És important recordar, d'entrada, que, com totes, aquesta civilització va néixer en el mite, en allò que hem anat denominant el *discurs mític*. De manera que la *cosmovisió trifuncional* dels indoeuropeus és un sistema mític, basat en els arquetipus i el temps primordial, com el de les societats neolítiques i orientals antigues. La diferència amb aquestes està en el fet que en un moment determinat, per raons molt difícils de copsar, algunes societats indoeuropees, les que anomenem *clàssiques* (Grècia i Roma), van protagonitzar una transformació qualitativa del seu tipus de discurs i, en conseqüència, de la seva manera d'entendre el món, que va donar lloc al que hem anomenat el *discurs lògic o profà*, un discurs basat no ja en arquetipus transcendents sinó en veritats immanents (vegeu la unitat 1). Cal no oblidar, però, que també en les històries de Grècia i Roma hi ha un abans i un després respecte a aquesta transformació: la Grècia micènica i *fosca* i la Roma monàrquica són encara civilitzacions de discurs mític (en què continua funcionant, per exemple, el model trifuncional), mentre que el canvi en el discurs lògic no apareix com un fet acomplert fins a la Grècia clàssica i la Roma tardorepublicana. No cal dir que aquestes cultures les sentim molt properes a nosaltres precisament perquè constitueixen el punt de partida i la base del nostre sistema cultural (basat en el *discurs lògic*). També cal dir que la línia que ens uneix a elles va ser interrompuda per la civilització de l'edat mitjana, de nou religiosa i arquetípica (encara que en termes una mica diferents als de les societats *altres*). Les mal anomenades *invasions bàrbares* van suposar molt més que la *caiguda de l'Imperi romà d'Occident*: en termes culturals, els pobles cèltics i germànics,

indoeuropeus ancestrals, van reintroduir a Europa l'univers imaginari i religió tradicional dels indoeuropeus, en especial la mateixa *trifuncionalitat*, que, com veureu, torna amb tota la seva força a l'edat mitjana.

Però, què és la *trifuncionalitat indoeuropea*? Com veurem, és un model mental, a l'entorn del qual s'estructura l'univers imaginari dels pobles indoeuropeus. Tots ells el comparteixen i ha pogut ser reconstruït per comparació. És, per tant, alguna cosa més enllà de llocs i d'èpoques concretes, perquè respon a l'esfera de les essències culturals dels pobles i no de les contingències dels fets immediats: és una estructura mental transtemporal, un *fet de substrat*, com dèiem en la subunitat A de la unitat 3 a propòsit d'Àfrica. Per això, en parlarem en relació amb la prehistòria tardana i la Història Antiga, però també amb la història medieval i moderna (farem, en efecte, una petita irrupció, per *imperatius de matèria*, en aquestes èpoques).

En la subunitat A de la unitat 3 ens vam apropar a alguns aspectes de la cosmovisió dels egipcis. Si haguéssim de definir estructuralment l'essència del discurs religiós egipci, hauríem de parlar, sens dubte, de *dualitat*. Fecunditat/esterilitat, terra fèrtil/desert (o Egipte/estranger), negre/roig, ordre/caos, Horus/Set, Alt Egipte/Baix Egipte, la simetria en l'art i en l'escriptura... tot a Egipte està envoltat d'una concepció dual del món, dels déus i de la societat humana. De fet, aquesta dualitat és compartida per bona part de les cultures del continent africà, antigues o modernes tradicionals. Es tracta d'un fet, entre tants altres, de substrat cultural comú africà. En aquesta subunitat pujarem cap al nord, cap a Europa, per a descobrir un món, l'indoeuropeu, tan ric ideològicament com el meridional, però molt diferent d'aquest. Entre altres coses, per exemple, la *dualitat* com a model cosmològic i ontològic bàsic se substitueix aquí per la *ternaritat*.

El món indoeuropeu és molt ampli en l'espai i en el temps. Geogràficament s'estén des de l'Atlàntic fins a l'Índia (sense comptar les *expansions* colonials dels europeus en l'època moderna), i cronològicament abasta des del VI mil·lenni aC fins a l'actualitat. Es defineix essencialment per la llengua i per trets culturals bàsics com el model mental que ens ocuparà aquí: l'anomenada *trifuncionalitat*, que ha pogut ser rastrejada en gairebé totes les cultures indoeuropees de totes les èpoques. En aquesta subunitat, doncs, trencarem les barreres cronològiques estrictes de la Història Antiga, perquè es tracta d'analitzar una estructura mental i la seva *història*, i les estructures mentals són fenòmens de *llarga durada*, per als quals no valen els *temps curts* dels esdeveniments sinó els *temps llargs* de les estructures (en termes de F. Braudel).

En indoeuropeística es distingeixen tres grans àmbits d'estudi:

A) L'indoeuropeu com a problema lingüístic

De fet, la indoeuropeística és, en primer lloc, una ciència filològica. Això es deu als seus orígens. Ja en el segle XVI, alguns viatgers i mercaders europeus que van visitar l'Índia van assenyalar semblances entre el sànscrit, el llatí, el grec i les llengües romàniques. Així, el 1588 l'italià Filippo Sassetti lloava en la seva correspondència la *lingua sanscrita* i comparava algunes paraules en sànscrit, com els noms dels nombres i la paraula *Déu*, amb les corresponents en italià. Però es tractava simplement d'observacions curioses, fetes per no filòlegs, i en un temps encara prematur: en efecte, s'havia de superar el prejudici biblicoeclesiàstic d'una única llengua original, l'hebreu, i de la diversificació de les llengües a partir de la *confusió* de Babel. Leibnitz, a finals del segle XVII, fou el primer a negar l'hebraisme original i apuntar l'existència d'una família lingüística que comprenia el persa, el celta, el germànic, el grec i el llatí.

La veritable lingüística indoeuropea començà, però, a principis del segle XIX amb la gramàtica comparada de R. Rask (1814) i F. Bopp (1816). Per a aquests autors, allò important a l'hora de definir parentius no són les semblances lèxiques (el lèxic es transmet per préstec molt fàcilment) sinó les semblances morfològiques: així, van comparar paradigmes (per exemple, morfemes nominals i verbals) i van demostrar el parentiu entre llengües com el llatí, el grec, el persa, el germànic i el sànscrit.

A la segona meitat del segle XIX, A. Schleicher va passar de la gramàtica comparada a la gramàtica històrica: si les llengües indoeuropees formaven part d'una única família era perquè totes derivaven, en darrer terme, d'una llengua anterior. Aquesta llengua fou anomenada *indoeuropeu comú*. Avui es parla més aviat de *protoindoeuropeu* i es creu que no es va tractar d'una única llengua homogènia sinó de diversos dialectes, encara que relativament semblants. Schleicher va elaborar l'arbre genealògic de les llengües indoeuropees. Segons aquest arbre, de l'indoeuropeu comú es van separar dues branques, l'eslau-germànic i l'ari-grec-itàlic-celta; de la primera deriven les llengües germàniques, bàltiques i eslaves, i de la segona, el persa, el sànscrit, les llengües cèltiques, el grec, el llatí i les llengües derivades d'aquest darrer o llengües romàniques. L'esquema de Schleicher ha estat abandonat, en primer lloc perquè s'han anat descobrint llengües indoeuropees noves, com l'hittita, i en segon lloc perquè pressuposava l'existència de *llengües intermèdies*, difícils d'acceptar (per exemple, en la branca ari-grec-itàlic-celta, el grec-itàlic-celta hauria estat una *llengua intermèdia*, ancestre del grec, el celta, el llatí i les altres llengües itàliques). Contrària a la tesi de Schleicher fou, per exemple, la de J. Schmidt, que postulà la *teoria de les ones*. Segons ell, la situació original fou d'heterogeneïtat, no d'homogeneïtat: les diverses llengües inicials (germànic, cèltic, itàlic, grec, indoirànic...), molt diferents entre elles al principi, es van anar acostant amb el temps per intercanvi de trets fonètics, lèxics i morfosintàctics (en diverses *ones*, avui diríem *isoglosses*). Segons aquesta idea, avui també abandonada, és el contacte entre les llengües el que les fa semblants, i no un origen comú.

La idea d'un estat de llengua original del qual deriven les llengües indoeuropees històriques, però, és una cosa acceptada definitivament. En el segle XX, les recerques de filologia indoeuropea s'han centrat, sobretot, en la reconstrucció del protoindoeuropeu i en l'estudi del seu lèxic i de les implicacions culturals d'aquest (si totes les llengües indoeuropees comparteixen un lexema vol dir que allò que designa era un tret cultural de la civilització indoeuropea original). En aquest últim àmbit s'han obtingut uns resultats sorprenents per la seva riquesa i precisió.

B) Estudi comparat de les religions indoeuropees

Ja des del segle XIX, alguns estudiosos van observar que, a més del parentiu lingüístic, els pobles indoeuropeus tenien en comú trets essencials de l'univers imaginari i religiós. Això va reforçar la idea d'un origen comú dels indoeuropeus: com que havien compartit un estat de llengua primigeni, també havien tingut un sistema ideològic original comú. Un dels aspectes més importants d'aquest sistema, la *trifuncionalitat*, és l'objecte d'aquesta subunitat i ens n'ocuparem més endavant.

C) Història i arqueologia dels pobles indoeuropeus

Si en un primer moment *indoeuropeu* va ser un concepte filològic i lingüístic, amb el temps va esdevenir també un problema històric. En efecte, la lingüística històrica va introduir en els estudis indoeuropeus les variables *temps* i *home*, així com la idea d'una *societat indoeuropea* original, la dels parlants de l'indoeuropeu comú. En efecte, si totes les llengües indoeuropees derivaven, en darrer terme, d'un estat de llengua original, alguna comunitat humana havia d'haver parlat aquest estat de llengua. Va sorgir, doncs, la idea d'una *homeland* o pàtria originària dels indoeuropeus, una regió més o menys restringida (segons els autors), a partir de la qual aquests s'haurien difós, mitjançant onades d'expansió successives, fins a ocupar tot el domini lingüístic indoeuropeu històric. Aquesta regió va ser situada des de l'Europa central fins a les estepes russes i a Anatòlia.

El pas següent, ja en la segona meitat del segle XX, ha estat relacionar indoeuropeística i arqueologia, és a dir, buscar quina de les cultures documentades arqueològicament pels prehistoriadors es corresponia millor amb el que se sabia de la civilització indoeuropea a través de l'estudi comparat del lèxic i dels textos.

Figura 1. Vista de Hattusha (Turquia)

Reconstrucció de la muralla hittita. Foto: R. Orcau.

Actualment, tot sembla apuntar cap a un lloc i una cultura inicials molt concrets: **les estepes russes al nord de la mar Negra, del Caucas, de la mar Càspia i del mar d'Aral, i l'anomenada cultura dels kurgans**, que es va desenvolupar en aquestes regions des del VI fins al III mil·lenni aC. És possible, en efecte, documentar arqueològicament grans onades migratòries successives del poble dels kurgans tan cap a l'est com cap a l'oest. Es tracta d'una cultura bel·licosa, d'economia ja neolítica, agrícola i ramadera, amb un sistema social i un món religiós sever i clarament dominats per l'element masculí, i amb un ric món funerari que gira a l'entorn del *kurgan*, paraula eslava per a dir *túmulo*, que dóna nom a la cultura: es tracta d'una superestructura tumular de planta circular i grans dimensions que cobreix el pou on es fa l'enterrament. Les característiques materials de la cultura dels kurgans es corresponen perfectament amb les dades culturals que es poden extreure de l'estudi del lèxic indoeuropeu.

Successives onades d'expansió, al llarg dels mil·lennis V a III aC, porten els kurgans fins a l'Europa central (germànics), la península Balcànica (micènics), Anatòlia (hittites) i l'Iran (medes i perses). En el II mil·lenni aC, en plena edat dels metalls, els seus descendents a les estepes russes i a l'Europa central arriben fins a l'Europa del nord (bàltics, escandinaus), a Itàlia (pobles itàlics preromans) i a l'Egeu. En aquesta darrera regió la seva arribada coincideix amb la fi de la civilització cretenca (no indoeuropea) i l'inici de la civilització micènica (indoeuropea). La civilització cretenca era, com sabem, l'últim exponent de l'anomenada *old Europe culture*, antiga cultura preindoeuropea d'arrel neolítica de la Mediterrània nord-oriental. La gran diferència cultural i espiritual entre els *old-europeans* o preindoeuropeus i els indoeuropeus, així com la marcada *personalitat* de la civilització dels primers, explica en gran part que sigui precisament a Grècia on les creences dels indoeuropeus (entre elles, la trifuncionalitat) es presentin més desdibuixades.

Figura 2. Muralla i porta de la Troia homèrica (Turquia)

Foto: R. Orcau.

A finals del II mil·lenni aC i durant el I mil·lenni aC, coincidint amb l'edat del ferro, els indoeuropeus de les estepes tornen a protagonitzar noves onades migratòries que els porten, unes vegades cap a regions fins al moment no indoeuropeïtzades, com l'Europa atlàntica, les illes Britàniques i la península Ibèrica (són els famosos *celtes*), i altres vegades fins a regions que els seus avantpassats ja havien indoeuropeïtzat, com ara la península Balcànica i l'Egeu. En aquests casos, del tot desvinculats de qualsevol lligam amb aquells avantpassats, es comporten com a nous invasors i dominadors. A Grècia aquestes onades, anomenades tradicionalment *invasions dòries*, coincideixen amb la fi del món micènic i l'inici de l'anomenada època fosca (cap al 1200 aC), període en què comença el procés històric que portarà a les èpoques arcaica i clàssica de la civilització grega.

Aquestes darreres invasions arriben amb força fins a la Mediterrània oriental, on diversos grups indoeuropeus barrejats amb poblacions autòctones formen el que les fonts egípcies anomenen els *pobles del mar*. Aquests invasors acaben amb l'Imperi hittita (cap al 1200 aC), però són combatuts i finalment vençuts pels faraons egipcis del regne nou (Mineptah, fill de Ramsès II, i Ramsès III, que els va derrotar definitivament cap al 1180 aC). Alguns d'aquests pobles del mar són els *peleset*, els *akawash*, els *libu*, els *shakalash* i els *shardana*, d'on van sorgir pobles ben coneguts de la protohistòria mediterrània com els filisteus, els aqueus, els libis (tant de la Líbia actual com de la Mediterrània occidental sud de la península Ibèrica i nord d'Àfrica), els sículs i els sards. I el procés no s'acaba aquí. De fet, les migracions del I mil·lenni dC que coneixem com a *invasions bàrbares*, les que provocaren la caiguda de l'Imperi romà, no són sinó noves onades migratòries dels indoeuropeus de l'Europa oriental i central (i no les darreres: a l'edat mitjana n'hi va haver d'altres).

2.2. La cosmovisió dels indoeuropeus: la trifuncionalitat

Com hem dit més amunt, la cosmovisió dels indoeuropeus està presidida pel model de les tres funcions o **trifuncionalitat indoeuropea**, reconeguda i estudiada en detall pel gran indoeuropeïsta francès **Georges Dumézil**. Estem

davant d'un model imaginari, un arquetips mental col·lectiu, una *estructura* conceptual o ideològica, com Dumézil i Duby l'anomenen. Es tracta, per tant, d'un *fet de substrat*, segons el concepte que estudiàvem en la subunitat A de la unitat 3. Aquesta estructura s'explica *en la combinació òptima que representen tres parts formant un tot, en la perfecció que s'assoleix mitjançant la complementarietat harmoniosa de tres pols*. Quan els pobles indoeuropeus de totes les èpoques i latituds han volgut descriure una societat perfecta, tant divina (panteons) com humana, o uns orígens *nacionals* harmoniosos, ho han fet recurrent, tots ells i sempre, a aquest mateix model.

Les tres funcions són les següents:

1) **Funció sobirana**. Es refereix a l'exercici del poder, al govern, a la legislació, als poders màgics i religiosos, al sacerdoci. L'exerceixen els reis sagrats, els sacerdots, els caps, així com els déus sobirans.

2) **Funció guerrera**. Es refereix a l'exercici de la guerra i de la violència, tan ofensiva i expansiva com defensiva i protectora. És la funció dinàmica. L'exerceixen els guerrers, els soldats, els cavallers, així com els déus de la guerra.

3) **Funció nutritiva**. Es refereix a tot el que té a veure amb la fecunditat en el sentit més ampli del terme: alimentació, agricultura i ramaderia, comerç, artesanat, economia en general, sexualitat, fertilitat... L'exerceixen els que sustenten la societat: pagesos i ramaders, mercaders, artesans, així com els déus de la fecunditat, de l'amor, dels oficis.

Dins del sistema ternari també actua, però, un *sistema dual*: cada funció es pot dividir (no ho fa sempre) en dos *aspectes*. Així, la sobirania pot ser màgica i vehement o bé legisladora, pietosa i pacífica (aquesta és la famosa oposició Varuna/Mitra o Ròmul/Numa estudiada en detall per Dumézil en treballs ja clàssics); la guerra pot ser diürna i basada en la força o bé nocturna i basada en l'astúcia; i la fecunditat sol estar representada per un parell de bessons, símbol per antonomàsia de la fertilitat.

Aquestes funcions són conceptes, no realitats socials: una cosa és com els indoeuropeus concebien la societat ideal i com projectaven aquest model virtual en les seves narracions literàries i elucubracions ideològiques, i una altra, molt diferent, és que aquest esquema reflectís una realitat històrica (en el nostre sentit del terme). Això no vol dir que, en alguns casos, model virtual i realitat social s'hagin aproximat molt, com a l'Índia vèdica, amb el sistema de les castes, o fins i tot a la França prerevolucionària, amb els *tres estats*.

La trifuncionalitat és present, com hem dit, a tot el domini indoeuropeu, des de l'Índia vèdica fins a la Irlanda cèltica, des de la Roma dels orígens fins als països escandinaus; i en totes les èpoques, des dels orígens de la documentació textual (però també iconogràfica, encara que aquí és més difícil de reconèixer) fins a la tradició narrativa oral dels pobles cèltics (Escòcia,

Gal·les, Irlanda) i eslaus actuals, passant per la França medieval i moderna. I és present en els àmbits més diversos: des de l'estructura dels panteons i l'organització del món dels déus (amb la projecció corresponent en els *fets* mitològics) fins a l'estructura de les gestes dels herois; des de l'elaboració de les tradicions dels *orígens nacionals* dels diversos pobles, segons successives etapes corresponents a les tres funcions (per exemple, a Roma) fins als tractats sobre com ha de ser la societat humana perfecta (des de Plató, a la Grècia clàssica, fins a Loyseau, a la França prerrevolucionària); des de l'epopeia antiga (poemes hindús, grecs, llatins...) fins a l'èpica medieval (cicles èpics francesos, germànics i escandinaus); des de les llegendes i contes eslaus, germànics i cèltics fins a la novel·la artúrica, inspirada en aquells. Però també és present en els símbols (plantes, animals, objectes de les tres funcions), en la iconografia, en les mateixes estructures narratives (contes que es desenvolupen segons tres seqüències relacionades amb les tres funcions: tres plagues, tres edats, tres personatges...). La trifuncionalitat és una mica per tot arreu, és un model virtual que es concreta aquí i allà, en un moment o en un altre, segons les necessitats.

Es podria argumentar que, de fet, la sobirania, la guerra i la fecunditat no són camps exclusius dels indoeuropeus, sinó universals: a tot el món hi ha déus sobirans, guerrers i fertilitzadors. Això és obvi, però és que no estem parlant de categories, sinó d'un **sistema de categories**, un sistema que sempre es presenta organitzat de la mateixa manera. És a dir, **el que distingeix els indoeuropeus és aquesta manera d'organitzar les categories, la relació que s'estableix entre elles, l'estructura ternària**. També a Egipte hi ha déus sobirans (Amon), guerrers (Horus, Set) i fertilitzadors (Osiris), però aquests mai no es presenten vinculats en un sistema total ternari que serveixi de representació del món. Ben al contrari, el model conceptual que els egipcis feien servir per a representar-se el món, la perfecció del tot en les parts, era, com sabeu, estrictament dual. Heus aquí (i això és essencial) la gran diferència ideològica entre el complex cultural meridional o africà i el septentrional o indoeuropeu: l'un es basa en la dualitat, en la complementarietat entre dos pols oposats, i l'altre es basa en la ternaritat, en la complementarietat de tres *funcions*. En un hi tenim un segment i en l'altre, un triangle. Això explica bona part de les característiques culturals internes de cadascun dels dos complexos (art, literatura, mitologia, religió, cosmovisió, simbòlica...) i, evidentment, les seves peculiaritats relatives i les seves diferències. Al món meridional, per exemple, no existeix una *funció guerrera* com a tal, ben definida i articulada, entesa com una funció míticosocial. Hi ha déus guerrers, però aquesta funció és en ells molt secundària: ni els defineix en primera instància ni defineix un àmbit de creences i situacions mitològiques i literàries. És un aspecte entre molts més. Entre els indoeuropeus, en canvi, la funció guerrera està molt ben definida i té un paper central, ja que es tracta d'un dels tres pols del seu model mental bàsic. De fet, la guerra i la força, l'expansió i la dominància de l'element masculí són els trets definidors del comportament històric i social dels indoeuropeus.

És difícil preguntar-se el perquè de la importància de la funció guerrera: inadaptació al medi més aviat hostil de les estepes russes originàries? Penseu, per un moment, en la diferència ambiental entre la vall del Nil, amb la inundació fertilitzant, i les severes estepes europees. En qualsevol cas, no s'ha de caure mai en el fàcil determinisme geogràfic: **els pobles no són el que són perquè viuen on viuen, sinó, en tot cas, entre altres coses, perquè veuen com veuen el lloc on viuen.** És a dir, en última instància, l'home, la seva cultura, que és prèvia per definició, ho processa tot, perquè la realitat no és com és sinó com la veiem. Diferents pobles en el mateix lloc creen diferents cultures (i si no, compareu l'Egipte actual amb l'antic; una imatge: els antics egipcis anaven pràcticament despallats i els actuals completament coberts). Hi ha, per tant, altres factors, psicològics, culturals, mentals...; és difícil sondejar-los. El que volem dir és que la funció guerrera, com a tal, no es fruit de l'ambient, sinó que és fruit d'una *idiosincràsia cultural*, de com els indoeuropeus van *llegir* l'ambient en què es van constituir com a tals.

Com hem dit, la trifuncionalitat és un sistema de discurs mític. Però també el retrobem en contextos de discurs lògic. Per exemple, en la lectura de Dumézil que us proposem en el marc d'aquesta subunitat, veureu com aquest sistema és reprès pels historiadors romans que, puix que fan *història*, discorren dins del discurs lògic. Això és molt important perquè ens permet tractar una altra qüestió fonamental en relació amb els *discursos*: **discurs mític i discurs lògic poden *compartir motius* –normalment perquè han passat del primer al segon–, però, quan això succeeix, aquests *motius* han estat completament recategoritzats, reinterpretats en funció dels paràmetres del nou univers discursiu que els acull**, de manera que el que pot semblar un tret que *uneix* els dos tipus de discurs en realitat és prova de la seva impermeabilitat (tornarem sobre aquesta qüestió en la subunitat B). No hem d'oblidar que el discurs lògic va *venir després* del discurs mític i, de fet, allà on s'ha donat, ha conviscut sempre amb aquest darrer; per tant, és normal que *hereti material* del món mític. Però aquest material està posat al servei de la nova ontologia que suposa el discurs lògic. Posarem un exemple clar: nosaltres, com a societat de discurs lògic, podem continuar explicant mites grecs; però ho farem per raons lúdiques o estètiques, mai perquè donem al contingut dels mites un sentit ontològic i el reconeguem com una *veritat*. Per als grecs "no lògics", els mites eren, en canvi, dipositaris de veritats, eren ontològicament significatius, narraven la realitat del món i de la vida. El mite pot ser el mateix, però el seu significat per a nosaltres (discurs lògic) o per a ells (discurs mític) és completament diferent, oposat. És a dir, per entendre'ns, per a ells el mite és el que per a nosaltres és la ciència. Tornant a la trifuncionalitat indoeuropea, Dumézil ens explica com els historiadors romans van fer ús de l'antic model trifuncional indoeuropeu. Els romans eren, en efecte, un poble d'estirp indoeuropea i, per tant, en els seus inicis mítics, havien compartit aquest model, que havia donat lloc a un seguit de llegendes relacionades amb els orígens de la ciutat i de l'estat romà. Els historiadors van reprendre aquestes llegendes, les van *desarquetipitzar*, i, recategoritzant-les completament, les van seqüenciar en el temps, les van convertir en *història*, en

el sentit de conjunt de fets disposats en un temps lineal i amb *sentit* intrínsec autònom. Així, l'antiga trifuncionalitat, model sincrònic, convertida ara en una successió diacrònica, va servir per a explicar els orígens nacionals de la potència romana. Independentment que es tractés d'un material llegendari, els historiadors romans el van utilitzar de l'única manera que podien: donant-li una *forma lògica*, la forma de la història. És a dir, el material de base pot ser el mateix, però el seu *ús* és completament nou, i aquesta *novetat* és la que il·lustra la impermeabilitat entre els dos tipus de discurs.

Figura 3. Temple dòric d'Atenea (s. IV aC) a Assos (Turquia)

Foto: M. Orriols.

3. Subunitat B: l'antiga Grècia

3.1. El llegat artístic i cultural de Grècia

L'herència artística i cultural de l'antiga Grècia és àmplia i ha deixat una forta empremta en la civilització occidental. Trobem traces del seu llegat arreu, des del discurs lògic a la política passant per l'arquitectura, l'urbansime, l'escultura, etc.

El mot *política* deriva directament de *polis*. La necessitat de crear una superestructura de govern sorgí ja en les primeres societats complexes orientals: calia garantir uns serveis, l'abastiment d'aliments als nuclis urbans, unes defenses militars que superessin la protecció familiar o clànica, una justícia i una administració territorial, etc. Però política i govern no són termes coincidents: la primera és una **aportació substancialment grega**, una actitud nova que feia participar un col·lectiu nombrós en la presa de decisions. El sofista Protàgores deia:

«Quan el tema de conversa afecta el saber polític se'ls sent a tots [els ciutadans], ja que es considera que tots també deuen tenir aquesta virtut; contràriament no hi hauria *polis*» (Plató, Protàgores, 322 E-323 A).

La participació política grega era, doncs, directa: els mateixos ciutadans (*politai*, en grec) participaven activa i directament en les decisions, sense representants. Això era possible per la reduïda mida de les *poleis* i perquè no tots eren considerats ciutadans: se n'excloïa els estrangers, els esclaus i qualsevol que no pogués justificar un llinatge; també les dones, fins i tot les familiars dels ciutadans. D'altra banda, tot i que arreu es participava, no en totes les *poleis* hi va haver una implicació igualitària entre els seus ciutadans masculins que puguem anomenar democràcia, com fou el cas d'Atenes; ni tampoc es va produir en totes èpoques. De fet, la democràcia a Atenes va durar entre 509 i 322 aC. Els reis hel·lenístics es van esforçar per justificar-se i embellir les ciutats, però la participació política va desaparèixer.

L'organització de l'espai no va ser un invent grec: traces ortogonals es poden trobar ja a les primeres cultures d'Orient, com ara als palaus assiris. La disposició ortogonal de carrers és present a la ciutat de Babilònia, així com a l'antic Egipte, en els fortins militars dels Regnes Mitjà i Nou i en els llogarrets de treballadors (Deir el-Medina, Tell el-Amarna, etc.). Els grecs van adoptar aquests models des de l'època arcaica en algunes fundacions colonials (com Mègara Hiblea).

Van ser els grecs, però, els que van teoritzar per primera vegada sobre la ciutat ideal a mitjan segle v aC. Hipòdam de Milet va ser considerat pare de l'urbanisme (vegeu més avall). La distribució regular de l'espai fou una aportació que va passar a Roma i ha perdurat en diversos traçats viaris dels segles XIX i XX, un cas proper és l'Eixample de Barcelona.

En relació amb l'arquitectura, les columnes i la majoria de solucions tècniques feia molt de temps que s'havien inventat per altres cultures i alguns motius decoratius com les palmetes van ser adquirits del Pròxim Orient. Els arquitectes grecs definiren, però, entre finals de l'època arcaica i començaments del període clàssic els coneguts **ordres arquitectònics**. L'assimilació i la imitació d'aquests ordres va començar per Roma i va revifar al Renaixement, la Il·lustració i diverses tendències historicistes dels segles XIX i XX. Estils pensats per temples, com el dòric, es van adoptar a obres civils, com la porta de Brandenburg; el mateix va passar amb els ordres jònic i el corinti: la galeria d'art de Nova Gal·les del Sud (Austràlia), per exemple, s'inspira en l'estil jònic.

Molt poques estàtues gregues originals han arribat a nosaltres i acostumen a ser troballes arqueològiques d'època arcaica; les obres clàssiques i hel·lenístiques, en gran part perdudes o foses, les coneixem com a **còpies romanes**.

3.2. El naixement i concepte de la polis a la Grècia arcaica

Un dels fenòmens que caracteritzen l'època arcaica és el sorgiment i la lenta evolució de la polis. Polis és un terme que alguns tradueixen, tot i que no amb total precisió, per 'ciutat estat'. La polis és, en realitat, una forma de comunitat que constituirà el marc en què es desenvoluparà el conjunt d'institucions dins del qual el ciutadà adquirirà el control de la major part dels assumptes de la ciutat durant els períodes arcaic i clàssic. La polis és, en primer lloc, una comunitat organitzada i independent. No és un indret, ni tan sols un conjunt d'edificacions, sinó un grup humà. La polis no és Atenes, sinó els atenesos, per exemple.

La polis comprèn un conjunt format per una **ciutat** (que es pot entendre en el sentit modern d'àrea urbanitzada, però també com a hàbitat més o menys concentrat) i un **territori** (*chora*). Entre aquests dos elements no hi ha oposició. Les reduïdes dimensions de moltes comunitats (que faciliten les relacions de veïnatge) i la base rural de la subsistència, comuna a tota la població, impedièren enfrontar camp i ciutat com a formes de vida.

Inicialment la polis no és un fenomen generalitzat a tot el món grec ni va cristal·litzar al mateix ritme ni de la mateixa manera arreu. El procés d'urbanització es va produir amb freqüència com a resultat d'un sinecisme (*synoikismos*), és a dir, d'una agrupació de diversos *oikoi* (petits assentaments rurals; el terme *oikos* es pot entendre com una comunitat de producció i unitat familiar en sentit ampli). La finalitat era unir forces contra enemics comuns i establir unes

Lectura recomanada

Estudiarem la **transmissió de la cultura grega** a través de Roma, l'occident Alt i Baix Medieval, el Renaixement, etc. amb la lectura recomanada següent:

R. R. Bolgar (1989). «El legado griego». A: M. I. Finley (ed.). *El legado de Grecia. Una nueva valoración* (2a ed., pàg. 435-476). Barcelona: Crítica, 1989.

institucions, una administració i uns cultes conjunts; sense que fos necessària una agrupació física dels habitatges, fet que es produïa més lentament. Algunes *poleis* com Esparta no tenien un veritable centre urbà, per tant, no era necessari el desenvolupament urbanístic per a l'existència d'una comunitat ciutadana i política.

Així, doncs, la identificació entre desenvolupament urbanístic i *polis* no és totalment adequada. Estem davant un fenomen que aglutina un conjunt d'institucions, de valors i relacions d'una comunitat ciutadana política.

Diversos factors de transformació afavoriran la progressiva participació del poble (*demos*) en la vida política de la *polis*.

3.3. La colonització grega

La colonització grega no va ser un fenomen exclusiu de l'època arcaica, però a partir del segle VIII va adquirir grans proporcions per tot el Mediterrani i el mar Negre. La colonització va ajudar a la consolidació d'algunes *poleis*. Podem distingir-ne **diverses fases**:

- a) navegacions en plena època micènica (1400-1200)
- b) època fosca després de la desaparició del món micènic (1100-900 ac): assentaments a la costa d'Anatòlia i illes
- c) època arcaica (segles VIII-VI)
- d) època clàssica
- e) època hel·lenística

Les **causes** foren variades i variables en intensitat segons el moment considerat:

- a) polítiques
- b) econòmiques

Lectura recomanada

Per estudiar amb profunditat aquest fenomen ens servirem de la lectura recomanada següent:

R. Osborne (1998). «La reforma de las comunidades: el siglo VII aC». *La formación de Grecia 1200-479aC* (pàg. 194-254). Barcelona: Crítica.

c) altres

3.4. L'adveniment del discurs logicoracional

Aquesta subunitat i la següent estan dedicats, respectivament, a la Grècia i la Roma clàssiques, és a dir, a les societats que hem anomenat de *discurs lògic*. Per a nosaltres, occidentals, es tracta de cultures de la màxima importància, perquè constitueixen la primera etapa del procés històric de la nostra pròpia civilització. El món clàssic, Grècia i Roma en la seva plenitud (no oblideu, com dèiem en la subunitat precedent, que les fases més antigues d'aquestes dues cultures s'inscriuen en l'univers mític), dóna lloc a un tipus de discurs nou i distint, que es perllonga fins a nosaltres sense solució de continuïtat (l'edat mitjana, que va suposar un retorn a una ontologia essencialment miticoreligiosa, va transmetre, però, les obres i els coneixements dels clàssics).

Figura 4. Vista del Partenó a l'Acropolis d'Atenes (Grècia)

Foto: J. M. Palet.

L'adveniment del *discurs lògic* va tenir lloc en el món grec entre els segles VI i, sobretot, V aC. Com amb tots els gran fenòmens d'ordre estrictament cultural, és difícil –per no dir impossible– poder esbrinar les causes d'aquest adveniment. Però, com veurem, se'n poden estudiar les circumstàncies. A Grècia, a la Magna Grècia i a l'Àsia Menor (especialment a la Jònia), aparegueren els primers filòsofs (Tales i l'*escola jònica*, Pitàgores, Heràclit, Parmènides, Sòcrates, des del segle VI aC), historiadors (Heròdot, Tucídides, segle V aC) i *científics*, que, d'una banda, van sostreure una bona part dels fets naturals i humans de l'esfera transcendent i en van cercar causes fenomenològiques i socials, i, de l'altra, fent això, van singularitzar aquests fets, els van donar valor per ells mateixos, i van introduir una nova dimensió del temps (el temps lineal i històric) i de l'espai (l'espai *profà*, sense models còsmics). És a dir, van introduir una nova ontologia, basada en la relació de causa-efecte entre els fenòmens, tant naturals com socials i històrics, i en la valorització de la realitat material i dels fets per ells mateixos, independentment de qualsevol referent transcendent. De fet, com explica **Jean-Pierre Vernant**, "escollir un tipus de llenguatge [discurs] és, des d'ara, acomiadar-se de l'altre".

Lectura recomanada

L'estudi d'aquest apartat es realitzarà a partir de la lectura recomanada següent:

A. Lozano (1988). *La colonización griega*. Madrid: Ediciones Akal.

Es tracta d'un llibret de lectura amena en el qual l'autora exposa les causes i característiques de les colònies, les relacions metròpolis-colònia així com les relacions amb els indígenes, les onades colonitzadores i les àrees d'expansió. L'obra acaba amb un quadre cronològic amb les dates fundacionals de diverses colònies.

Figura 5. Temple dòric de Zeus (s. V aC) a Cirene (Líbia)

Foto: J. Cervelló.

Tanmateix, això no significa, i és molt important subratllar-ho, la desaparició de la religiositat. **El discurs lògic s'oposa al discurs mític com a explicació ontològica del món, però no al sentiment religiós.** Els grecs foren, de fet, un poble profundament religiós, i molts filòsofs, historiadors i científics, que quan es dedicaven a les seves disciplines respectives recorrien pel discurs lògic, van ser homes pietosos. L'adveniment del discurs lògic *divideix*, podríem dir, l'experiència ontològica de l'individu en dues esferes, irreconciliables discursivament però compatibles vivencialment (simplement, quan es discorre per una no es discorre per l'altra). Això sense comptar que molts grecs no van conèixer mai el discurs lògic i es van continuar regint sempre pel discurs mític. Ara bé, **el discurs lògic és el que domina en l'àmbit de la política, de les institucions, de l'administració i de la cultura acadèmica, i per això és determinant en el comportament històric de les societats que es caracteritzen per aquest discurs.**

Figura 6. Estadi d'Afrodísies (Turquia)

Foto: R. Orcau.

La Grècia clàssica fou, doncs, pionera en activitats tan pròpies de la nostra cultura com la filosofia, la ciència, la història, la política... Això no significa un canvi a millor o a alguna cosa més *avançada*; no és un *progrés* (en el sentit que donem normalment a aquest terme). És, simplement –però també

crucialment–, el pas d'una manera de concebre el món i de relacionar-s'hi a una altra de qualitativament oposada. L'home i la societat regits pel *logos* són essencialment diferents de l'home i la societat regits pel mite, bàsicament perquè, com diu **Henri Frankfort**, per a aquests el món és un *tu* (integració), mentre que per a aquells és un *quid*, un objecte de *coneixement* i d'*anàlisi*, una cosa separada i distinta de l'home, regit per unes *lleis* susceptibles de ser *descobertes* mitjançant l'observació i la classificació. Ara sí que tenen cabuda conceptes com les *grans preguntes* de l'home, la *curiositat*, l'*explicació* o la *superació de la por mitjançant el coneixement*, conceptes en absolut universals com sovint es pensa, completament aliens a l'àmbit del discurs mític.

En aquesta i la propera subunitat ens interessa, doncs, el pas del mite al *logos*. El discurs lògic es manifesta, en primer lloc, en les concepcions sobre el temps i l'espai. Pel que fa al temps, suposa l'**aparició del gènere històric**, inexistent, per definició, en les cultures de discurs mític. Sobre l'aparició de la història i les característiques dels primers escrits d'aquest gènere remetem a la lectura de **Pelai Pagès** (vegeu la lectura 4). **I, pel que fa a l'espai, els grecs i els romans el conceberen i l'organitzaren en funció, no ja d'un arquetip còsmic, com succeeix en les societats integrades, sinó d'un projecte racional i funcional.** Vegem-ho amb més detall.

Aquest projecte es plasma en la ciutat o comunitat grega (la *polis*), definida com un conjunt format per dos elements complementaris i indissociables, la ciutat (*astu*) i el seu territori (*khora*). La primera constitueix el centre urbanitzat; el segon, l'espai delimitat que pertany a la comunitat. La *polis* com a forma política es considera una realitat pràcticament constituïda ja al segle VI aC, i és al llarg dels segles centrals del període clàssic quan aquesta institució adquireix la seva plenitud (segles V-IV aC).

Figura 7. Vista del golf de Roses des de l'Albera

A la plana de l'Empordà es fundaren els assentaments grecs de *Rhode* i *Emporion*.
Foto: J. M. Palet.

Amb l'expansió colonial grega es va fer un pas definitiu en la recerca d'un model de planificació i d'organització conjunta de la ciutat i del territori. Les colònies gregues s'establiren en terra ferma i, en molts casos, crearen extramurs un territori propi per a l'explotació agrícola i ramadera. En aquesta empresa colonitzadora cal diferenciar entre les **factories comercials**,

enclavaments emplaçats vora de les vies principals de circulació, i les **colònies de poblament**, amb territoris més amplis i un fort desenvolupament agrícola. És en aquestes colònies on la relació entre ciutat i territori rural (la *khora*) és més estreta, i on l'organització del territori s'articula amb l'espai pròpiament urbà. En aquest segon model les preocupacions urbanístiques apareixen més desenvolupades, sobretot des de mitjan segle VI aC. Pel que fa a l'organització de la *khora* de la ciutat, les colònies de la Magna Grècia, del sud de França i del mar Negre han deixat diversos testimonis de territoris cadastrats de manera regular: l'organització d'aquest espai és el resultat d'una acció conscient de l'home, decidit a modelar el paisatge i a repartir les terres segons els imperatius d'un model polític, el repartiment de les terres en lots constituïa l'afirmació de l'autoritat i del control del cos cívic sobre aquest espai. Els exemples millor conservats es troben a les colònies de Chersonès, al mar Negre, fundada al darrer quart del segle V aC, i de Metapont, al sud d'Itàlia, fundada al darrer quart del segle VII aC. El cadastre de Chersonès, estudiat i publicat per investigadors russos als anys setanta, és segurament el més paradigmàtic. S'ha pogut datar a la segona meitat del segle IV aC i les seves traces són encara visibles de manera espectacular, fossilitzades en el paisatge modern. Les parcel·les tenen forma quadrangular i són delimitades per tancats de pedra. S'han documentat centenars de lots, que cobrien desenes d'hectàrees de la *khora*. A Catalunya, la colonització grega està especialment ben documentada a l'Empordà, amb les fundacions d'**Empòrion** (Empúries) i de **Rhode** (Roses). Segurament les dues ciutats responen als dos models colonitzadors comentats més amunt.

Figura 8. Teatre de Milet (Turquia)

Foto: R. Orcau.

La fundació d'*Empòrion* s'inscriu en el marc de la colonització focea a Occident. El primer assentament grec a Empúries és conegut amb el nom de *Palaiapolis*, data del segon quart del segle VI aC i es va emplaçar a Sant Martí d'Empúries sobre un assentament indígena anterior, al bell mig de la plana emporitana. Pels volts del 550 aC es va fundar la *Neàpolis*, la *polis* d'Empòrion, ciutat grega pròpiament dita. Al llarg dels segles VI-V aC, el petit enclavament comercial inicial es va convertir en una *polis* dotada d'una *khora*, en la qual s'han detectat també restes d'un cadastre que racionalitzava l'ocupació i l'explotació de l'espai rural a partir d'una planificació regular i ortogonal de les terres. A la Mediterrània nord-occidental, Empúries és, per tant, un exemple

d'estructuració territorial grega. A finals del segle III aC, la ciutat grega tindrà un paper clau en el marc de la Segona Guerra Púnica, com a aliada de Roma. Coneixerà un període d'esplendor al segle II aC (bona part de les restes avui visitables a la *neàpoli* corresponen a aquest període). Posteriorment esdevindrà una fundació urbana romana (vers el 100 aC), amb l'establiment de colons en època de Cèsar (fet citat per Titus Livi) i *municipium* en època d'August.

Rhode (Roses), en canvi, és una fundació massaliota més tardana, datada cap al 375 aC, situada a l'extrem nord de la badia de Roses, entre el cap de Creus muntanyós i la plana dominada per la presència d'aiguamolls i estanys. Aquest emplaçament converteix Roses en un port natural excel·lent i en enclavament estratègic en relació amb la xarxa de comunicacions. Aquestes característiques, juntament amb el seu entorn palustre, poc adequat per a l'explotació agrícola, ha portat els historiadors a interpretar-la com a factoria comercial en relació amb el control del territori de l'*oppidum* ibèric de Peralada, mentre que Empúries ocuparia un espai central a la plana emporitana i constituïria la veritable colònia grega de poblament.

A la Grècia clàssica les noves concepcions de l'espai es manifesten especialment en l'anomenat **urbanisme hipodàmic**, que rep el nom d'**Hipòdam de Milet**, el més conegut dels teòrics grecs de l'urbanisme i pare de l'urbanisme regular a la Grècia clàssica. Fixeu-vos bé com el discurs i les seves aplicacions resulten del tot nous respecte al que hem anat veient en els temes precedents. A inicis del segle V aC els cercles filosòfics als quals pertany Hipòdam elaboren teories sobre la ciutat ideal i sobre les regles pràctiques per a organitzar harmoniosament les fundacions noves. El principi és l'adopció d'un mòdul que és aplicat al conjunt del plànol urbà, i la conseqüència és la regularitat anomenada *hipodàmica*, que es defineix per una xarxa de carrers que es tallen en angle recte, una jerarquitització entre els eixos i una organització de les circulacions. Tanmateix, les concepcions noves no afecten les ciutats antigues com Atenes o Corint, el traçat urbà de les quals es regeix pels condicionants de la seva pròpia història. I a les noves ciutats les construccions religioses i els edificis públics i privats es construeixen en funció de les necessitats i els mitjans de cada ciutat, sense que es pugui parlar de veritables models d'organització dels espais públics, com a mínim comparables als que regeixen la urbanística romana.

Figura 9. Cruïlla de carrers amb planificació regular i ús de la retícula a Milet (Turquia)

Foto: M. Orriols.

Durant els segles V i IV aC té lloc a Grècia una gran expansió de la vida urbana i un creixement del nombre de ciutats d'urbanisme regular. Tanmateix, la planificació urbana no es restringia a un model rígid i únic, sinó que s'adaptava a cada situació. La culminació dels traçats viaris i interviaris regulars en la història de la urbanització està, però, representada pel sistema de quadriculació a què arribaren els romans, tant en les seves trames urbanes com en les seves centuriacions (sistema d'organització del territori que integrava el traçat de les vies i la divisió parcel·l·ària). Com veureu en la propera subunitat, a Roma aquest tipus d'organització de l'espai és difós per dret de conquesta per tot l'imperi en un pla sistemàtic de colonització, en què el paisatge agrari quadriculat esdevé el signe del nou *ordre*, de la submissió de la població vençuda i de les noves relacions de dependència amb l'*urbs* dominant.

Figura 10. *Bouleuterion* de planta quadrada (Priene, Turquia)

Foto: R. Orcau.

Segons l'arquitecte Salvador Tarragó:

"[...] la ciutat quadrangular, com a model urbanístic, ha estat una gran conquesta històrica que ha costat molts mil·lennis d'evolució dels assentaments humans, per la qual cosa podem dir que és el resultat d'un llarg procés de decantació, d'experimentació i de temptejos successius fins a arribar a la seva formulació més acabada, la quadrícula, resolució perfecta d'un aprofitament màxim d'una part de la superfície terrestre".

Salvador Tarragó (1992). "Quadricular la terra". A: *Treballs sobre Cerdà i el seu eixample a Barcelona* (pàg. 147).

Segons Tarragó, el concepte de retícula, també anomenat *sistema* o *trama ortogonal*, significa el traçat d'illes ortogonals i carrers rectilinis que s'intersequen en angle recte. Com a forma d'organització, comporta una alta racionalitat en l'ocupació de l'espai, presenta avantatges funcionals múltiples i resol amb simplicitat els problemes que planteja tot fet urbanitzador.

Tot i la importància en la història de l'urbanisme de l'obra d'Hipòdam de Milet, aquesta no és exempta de controvèrsies. El seu nom s'associa a la planificació regular i al model urbà clàssic basat en l'ús de la retícula. L'obra d'Hipòdam està documentada de manera directa a tres ciutats gregues: el port del Pireu d'Atenes, Rodes i Thourioi; però la seva influència es va deixar sentir a moltes altres. Aquestes tres ciutats presenten una sèrie de característiques comunes, que també apareixen en altres planificacions urbanes gregues de la Mediterrània: la divisió de la terra en àrees àmplies, la demarcació clara d'aquestes àrees per importants artèries viàries i el disseny dins de cada àrea d'un sistema de carrers en graella. De fet, les ciutats d'urbanisme regular de Grècia presenten una unitat enorme i és difícil establir la veritable influència d'Hipòdam. D'altra banda, l'ús de l'illa com a unitat per a governar el traçat i desenvolupament posterior de la ciutat proporcionà gran cohesió entre els diferents elements de la ciutat i va permetre una gran flexibilitat segons les situacions a les quals calia adaptar-se.

Una altra característica de l'urbanisme clàssic és el mateix concepte de paisatge urbà. El terreny s'explota per a crear un efecte escènic determinat; i en aquest camp la influència d'Hipòdam va ser molt important. Els edificis públics s'emplaçaven a un lloc determinat per tal de crear un paisatge urbà visualment agradable. És precisament en el camp de la monumentalitat i de l'explotació visual dels llocs on la influència d'Hipòdam incideix a més llarg termini. És important avaluar aquesta adaptació de les plantes a condicionants diversos. El traçat urbà de Milet difereix del de les ciutats d'Hipòdam, que alhora difereixen, per exemple, d'Olint. D'altra banda, els factors socials, polítics i jurídics també incideixen en la planificació urbana. L'ordenació de les cases dins les illes plasma un element democràtic en la planificació urbana. Originàriament les cases eren de les mateixes dimensions i s'alineaven en fileres paral·leles de manera que cada casa tenia sortida al carrer. Aquest tipus de planificació es va difondre àmpliament durant els períodes clàssics i hel·lenístics, i suposava un component *democràtic* en la concepció i execució del plànol.

Figura 11. Detall de la columna de Trajà, monument commemoratiu erigit a Roma sobre les victòries de Trajà enfront els dacis.
Foto: J. M. Palet.

Figura 12. Teatre de Borsa (Síria)

Foto: R. Orcau.

Tanmateix, cal tenir present que maneres similars d'organitzar l'espai poden reproduir concepcions ben diverses d'aquest. Un bon exemple ens el facilita la planificació de la planta de la ciutat de Babilònia durant el període neobabilònic (605-539 aC), que podria ser considerada un *precedent* de l'urbanisme hipodàmic grec: planta rectangular, dividida pel riu Èufrates de nord a sud i per una sèrie d'eixos que conformen una retícula més o menys ortogonal. En aquest cas, però, la concepció de l'espai és radicalment diferent, ja que es tracta d'un espai sagrat. D'una banda, perquè Babilònia reproduceix un model còsmic i és un *centre del món* (vegeu la subunitat B de la unitat 3). I, d'altra banda, perquè la ciutat s'organitza a partir dels edificis sagrats: al centre, entre el riu i la via de les processons, es troba el temple de Marduk, el déu principal de la ciutat, i al nord d'aquest, el zigurat Etemenanki, la *torre de Babel bíblica*, en la cúspide del qual s'aixeca la residència del mateix Marduk. Per tant, entre les realitzacions urbanístiques i formes d'organització espacials de cultures de *discurs* diferent podem observar certes similituds i establir certes relacions, però no de manera categòrica, precisament perquè els significats d'aquestes realitzacions poden ser molt divergents.

Figura 13. Bust de Juli Cèsar aparegut en excavacions subaquàtiques al Roine

Museu departamental *Arlés antique*, Arles, França. Foto: J. M. Palet.

4. Subunitat C: la Roma clàssica

4.1. L'adveniment de la República i l'expansió per la Mediterrània

4.2. La crisi de la República i la instauració de l'Imperi

Estudieu els trets fonamentals de l'expansió territorial romana durant la República. Trebal·leu amb més atenció el **problema agrari a la Itàlia del segle II aC i les reformes dels grecs**. Estudieu també amb cura el tema del **pas de la República a l'Imperi**, és a dir, l'edat de Cèsar i d'August i la gradual assumpció per part d'August de les prerrogatives imperials. De fet, com sabeu, legalment Roma no va deixar de ser una República, de la qual August no era sinó el *princeps* ('el primer'), però a la pràctica, la política de Cèsar va conduir a la fundació de la nova monarquia imperial. Això us servirà en relació amb la qüestió de les concepcions del poder a Roma.

4.3. August i el poder imperial. Imatges públiques i relleus històrics

Dèiem en la unitat 3 que les arrels de la nostra civilització occidental actual són quatre: la tradició monoteïsta jueva, el llegat social i mític dels pobles indoeuropeus, la cultura clàssica grega i romana i el cristianisme. De totes aquestes arrels, però, una constitueix l'eix central a partir del qual té lloc la construcció cultural d'Occident. És, com és ben sabut, la civilització de la Roma clàssica, que podem considerar la nostra civilització *mare*, tant pel que fa al dret, les arts, les tècniques, l'economia, la societat, les institucions i la mentalitat en general, com, sobretot, pel que fa a la llengua (el català i el castellà són, com sabeu, llengües neollatines o romàniques) i la tradició literària i cultural.

Lectura recomanada

La contextualització històrica d'aquests dos apartats (4.1 i 4.2) la farem sobre els capítols 5 i 6 del volum 2, «L'antiguitat clàssica» de la *Història Universal Planeta* (1993) de l'historiador Domingo Plácido.

Figura 14. Camí fondo a l'Alt Empordà, *limes* de la centuriació d'Empúries

Foto: J. M. Palet.

L'antiga Roma pot ser considerada la civilització de *discurs lògic* per excel·lència del món antic, i des d'aquesta perspectiva la tractarem en aquesta subunitat, perquè el que ens interessa és, precisament, emfasitzar les diferències de comportament cultural entre societats de discurs mític i societats de discurs lògic. Però **seria un error greu creure que el discurs lògic és l'únic discurs ontològic dels romans, ni tan sols que és el dominant**. En aquest sentit, la comparació amb el món occidental laic actual pot ser distorsionadora. La societat actual ha emprès un procés de dessacralització únic en la història de la humanitat, conseqüència, és cert, del discurs lògic, però conseqüència no necessària. Discurs mític i discurs lògic són incompatibles ontològicament, però no històricament o vivencialment, com ja hem vist: conviuen en el temps i fins i tot en un mateix individu. A l'Occident polític, econòmic i acadèmic d'avui, el laïcisme extrem està a l'ordre del dia. A Roma, els dos discursos van conviure: el lògic, en aquests mateixos àmbits polític, social, militar, administratiu, judicial, institucional i acadèmic; i el religiós, essencialment en l'àmbit de l'espiritualitat privada, íntima i familiar, així com en els mitjans rurals (sacralitat de boscos, aigües, camins...). Tampoc no s'ha d'oblidar la difusió dels cultes místics grecs i orientals (com ara els d'Isis, Mitra o Cibeles), que van tenir un gran predicament entre els romans i que, d'alguna manera, prepararen el triomf final del cristianisme. Ara bé, el llegat escrit, artístic i cultural en general de l'antiga Roma prové majoritàriament de l'estament polític i acadèmic, que, d'altra banda, era l'estament dirigent, i això fa que la civilització romana ens aparegui, com dèiem, com la civilització de discurs lògic per excel·lència del món antic, i que aquest tipus de discurs sigui essencial per a comprendre el comportament històric dels romans.

Figura 15. *Cardo maximus* d'Apamea (Síria)

Foto: R. Orcau.

Així, un dels aspectes en què el discurs lògic significa un canvi essencial és el de les **concepcions del temps i del passat**, que és un dels eixos temàtics d'aquesta assignatura. Com sabem, en efecte, el discurs lògic significa l'aparició del temps seqüencial i de l'ontologia de l'esdeveniment, és a dir, de la història. En aquesta subunitat aprofundirem sobre el funcionament del discurs històric pròpiament dit. Ho farem a partir de l'anàlisi de la **concepció** i de la **pràctica del poder a la Roma imperial**, tot estudiant com es forma i es defineix aquest poder en temps d'August. Per això, llegirem l'autobiografia del mateix August: les *Res Gestae Diui Augusti*. La simple existència d'aquest text, per oposició a la manca de *biografies* de sobirans de societats de discurs mític, és ja de per si reveladora. En una de les activitats us proposarem, a més, que compareu aquest tipus de poder *històric* amb el poder *còsmic* dels faraons egipcis. Veurem com l'oposició entre aquests dos discursos sobre el poder, qualitativament oposats, respon un cop més a la dicotomia crucial entre *discurs mític* i *discurs lògic*.

4.4. L'organització de l'espai. La ciutat romana i el territori

Un altre àmbit en què es pot estudiar de manera ben eloqüent i plàstica la incidència del discurs lògic en el comportament cultural dels romans és el de les **concepcions de l'espai i l'organització del territori**. Reprenem, doncs, la problemàtica encetada en la subunitat precedent en relació amb Grècia, que aquí tractarem en relació amb Roma. La treballarem a partir de la manera més característica (encara que no l'única) d'estructurar l'espai en el món romà: *l'ager diuisus et adsignatus*, "el territori dividit i assignat". Com hem vist en relació amb el món grec, en època clàssica ciutat i territori formen una realitat indivisible, perfectament delimitada i estructurada, que era assignada a una comunitat. En temps romans, en molts casos aquest espai era mesurat i dividit per tal de *racionalitzar* la seva explotació sota els paràmetres específics de Roma, és a dir, per tal de *classificar* les terres, definir-ne la complementarietat, planificar-ne els usos i repartir-les entre els diferents propietaris. Es tracta, doncs, de la implantació de nous projectes d'organització territorial que imposen l'empremta de Roma i que responen a un nou model planificador, amb voluntat de regular la futura ocupació del territori. Aquestes

Figura 16. Mil·liari de l'època d'August
Foto: J. M. Palet.

Lectura recomanada

Aquest aspecte es treballarà també amb l'estudi d'imatges públiques i relleus històrics d'August, en tant que representació del poder imperial, i de la lectura: **P. Zanker** (1992). «La exaltación mítica del nuevo Estado». *Augusto y el poder de las imágenes* (pàg. 230-280). Madrid: Alianza.

maneres noves d'organitzar l'espai signifiquen també una conceptualització nova d'aquest espai, relacionada amb la mentalitat del *discurs lògic* del món clàssic. Entre les maneres noves de dividir i repartir l'espai, la centuriació és la més canònica, la que es considera més típicament romana. La *centuriatio* consistia a dividir les terres en unitats de grandària variable (quadrades o rectangulars), anomenades centúries. Aquestes eren produïdes per una xarxa formada per eixos paral·lels o perpendiculars anomenada *limitatio* (de *limes*, camí o traça que serveix de límit entre centúries). Les centúries eren la base a partir de la qual es feia el repartiment de les terres, les divisions i assignacions dels lots de terra, una mena de graella o d'esquelet format per una xarxa de vies, que servia per a ordenar els repartiments seguint un sistema de coordenades cartesianes.

És important diferenciar la centuriació, que, com veieu, és pròpiament una manera d'organitzar l'espai, del cadastre, que es refereix a un règim de propietat de la terra concret: el mapa dels *fundi* o finques i propietats d'un territori. La centuriació és un sistema d'organització del territori genuïnament romà, que servia per a fer un cadastre, és a dir, el repartiment de la terra entre els propietaris. Per això, el mapa d'una centuriació no és en sentit estricte un mapa de propietats. Efectivament, té una finalitat fiscal i planificadora, però també simbolitza un model, una *idea* sobre com s'ha de concebre i organitzar el territori ideal d'una ciutat ideal.

Els estudis sobre centuriacions tenen una llarga tradició en la recerca sobre el paisatge agrari de l'antiguitat. Van ser impulsats pels treballs pioners dels anys cinquanta i seixanta del segle XX dels investigadors francesos Raymond Chevallier i Max Guy. Posteriorment, des d'inicis dels anys vuitanta, van conèixer una renovació en els mètodes i les tècniques de recerca per part de l'anomenat *Grup de Besançon*, dirigit pels historiadors de la Universitat de Besançon Gérard Chouquer, François Favory i Monique Clavel-Lévêque. El mètode per a l'estudi de xarxes centuriades impulsat per aquest equip defensava la detecció de les centuriacions en traces conservades i fossilitzades en la morfologia del paisatge actual, que era concebut com el resultat de transformacions successives. El criteri d'assignació cultural dels cadastres es basava sobretot en la modulació, és a dir, en la repetició d'una mètrica determinada, relacionada amb les mesures agràries romanes, que es pot detectar en eixos agraris fossilitzats en el paisatge actual. Les línies detectades en fotografies aèries i mapes topogràfics havien de seguir una orientació i un mòdul uniforme, basat en l'*actus*, mesura de longitud característica de l'època romana. El mòdul més emprat en les centuriacions era el de 20 *actus*, és a dir la xarxa estava formada per una trama o retícula teòrica en què cada centúria mesura 20 x 20 *actus*. Tanmateix, les centuriacions podien presentar altres mòduls, com per exemple el de 20 x 40 *actus* o el de 15 x 15 *actus*, abastament emprats durant el triumvirat i en època d'August. De fet, avui es coneix prop d'una trentena de mòduls diferents per tot l'Imperi.

La recerca impulsada des de Besançon era d'orientació teòrica materialista i marxista: l'estudi de l'expansió del poder de Roma per les províncies s'havia dut a terme segons un plànol simple i racional, en el qual la centuriació ocupava un lloc essencial. Aquesta hauria ofert el marc adequat per a l'apropiació del sòl provincial per part de rics propietaris sorgits de l'emigració civil o militar romana i italiana o per indígenes aliats de Roma. En la dècada dels noranta, el *paradigma cadastral* ha estat, però, qüestionat per autors com el mateix G. Chouquer, un dels principals investigadors francesos que ha treballat en el tema, i s'ha renunciat a l'intent de descriure l'apropiació del sòl per Roma només a partir de l'estudi dels parcel·lars fòssils. En l'actualitat, els estudis de territori incorporen dades diverses sobre la morfologia del paisatge, el poblament i les transformacions del medi, etc., que contribueixen a crear una imatge del territori romà més propera a la realitat.

5. Bibliografia

5.1. Subunitat A. La qüestió indoeuropea: història i mentalitats

SOBRE ELS INDOEUROPEUS EN GENERAL (CULTURA, ARQUEOLOGIA, LINGÜÍSTICA, HISTÒRIA...)

Benveniste, E. (1983). *Vocabulario de las instituciones indoeuropeas*. Madrid: Taurus.

Bosch Gimpera, P. (1989). *El problema indoeuropeo*. Mèxic: Fondo de Cultura Económica.

Liverani, M. (1995). "La Anatolia antiguohitita, El imperio hitita". A: *El antiguo Oriente. Historia, sociedad y economía* (cap. 15 i 18, pàg. 339-353 i 399-425). Barcelona: Crítica.

Mallory, J. P. (1989). *In Search of the Indo-Europeans. Language, Archaeology and Myth*. Londres: Thames & Hudson.

Montenegro, Á. i altres (1989). *Historia de España, 2: Colonizaciones y formación de los pueblos prerromanos (1200-218 aC)*. Madrid: Gredos.

Villar, F. (1991). *Los indoeuropeos y los orígenes de Europa. Lenguaje e Historia*. Madrid: Gredos.

SOBRE RELIGIÓ INDOEUROPEA EN GENERAL

Eliade, M. (1978). "La religión de los indoeuropeos". A: M. Eliade. *Historia de las creencias y de las ideas religiosas* (vol. I: *De la Prehistoria a los misterios de Eleusis*, cap. VIII, pàg. 203-230). Madrid: Cristiandad. [Nova ed.: Barcelona, Paidós, 1999, pàg. 249-281.

Varenne, J. (1996). "Los indoeuropeos". A: I. Bonnefoy (dir.). *Diccionario de las mitologías* (vol. I: *Desde la Prehistoria hasta la civilización egipcia*, cap. VI, pàg. 317-335). Barcelona: Destino.

SOBRE GEORGES DUMÉZIL I LES SEVES TEORIES

Dumézil, G. (1987). *Entretiens avec Didier Eribon*. París: Gallimard.

Eribon, D. (1992). *Faut-il brûler Dumézil?* París: Flammarion.

Le Goff, J. (1988). *La Nueva Historia*. Bilbao: Mensajero.

PRINCIPALS OBRES DE DUMÉZIL SOBRE LA TRIFUNCIONALITAT INDOEUROPEA

Dumézil, G. (1958). *L'idéologie tripartite des Indo-Européens*. Brussel·les: Latomus.

Dumézil, G. (1973). *Los dioses de los germanos*. Mèxic: Siglo XXI. [Ed. orig.: París: Presses Universitaires de France, 1959.

Dumézil, G. (1977). *Mito y epopeya, I: La ideología de las tres funciones en las epopeyas de los pueblos indoeuropeos*. Barcelona: Seix Barral. [Ed. orig.: París: Gallimard, 1968.

Dumézil, G. (1996). *Mito y epopeya, II: Tipos épicos indoeuropeos: un héroe, un brujo, un rey*. Mèxic: FCE. [Ed. orig.: París: Gallimard, 1971.

Dumézil, G. (1996). *Mito y epopeya, III: Historias romanas*. Mèxic: FCE [Ed. orig.: París: Gallimard, 1973.

Dumézil, G. (1974). *La religion romaine archaïque*. París: Payot.

Dumézil, G. (1977). *Los dioses de los indoeuropeos*. Barcelona: Seix Barral. [Ed. orig. París, 1952.

Dumézil, G. (1985). *Els déus sobirans dels indoeuropeus*. Barcelona: Edicions 62. [Ed. orig.: París: Gallimard, 1986; trad. esp. Barcelona: Herder, 1999.

SOBRE LA TRIFUNCIONALITAT A L'EUROPA FEUDAL I A LA LITERATURA MEDIEVAL

Duby, G. (1983). *Los tres órdenes o lo imaginario del feudalismo*. Barcelona: Argot.

Grisward, J. (1981). *Archéologie de l'épopée médiévale. Structures trifonctionnelles et mythes indo-européens dans le Cycle des Narbonnais*. París: Payot.

Poly, J. P.; Bournazel, É. (1983). *El cambio feudal (siglos x al xii)*. Barcelona: Labor ("Nueva Clío", 16).

5.2. Subunitat B. Grècia i l'adveniment del discurs logicoracional

GENERAL

Austin, M.; Vidal-Naquet, P. (1986). *Economía y sociedad en la antigua Grecia*. Barcelona: Paidós.

Bengtson, H. (1990). *Historia de Grecia*. Madrid: Gredos.

Blázquez, J. M.; López-Melero, R.; Sayas, J. J. (1989). *Historia de Grecia Antigua*. Madrid: Cátedra.

Davies, J. K. (1981). *La democracia y la Grecia clásica*. Madrid: Taurus.

Finley, M. I. (1984). *La Grecia antigua: economía y sociedad*. Barcelona: Crítica.

Finley, M. I. (1992). *Los griegos de la Antigüedad*. Barcelona: Labor.

Mossé, C. (1981). *Historia de una democracia: Atenas*. Madrid: Akal.

ARQUEOLOGIA GREGA I CONCEPCIONS DE L'ESPAI

Étienne, R.; Müller, C.; Prost, F. (2000). *Archéologie historique de la Grèce Antique*. París: Ellipses.

Greco, E.; Torelli, M. (1983). *Storia dell'urbanistica greca*. Roma.

Martienssen, R. D. (1977). *La idea del espacio en la arquitectura griega*. Buenos Aires: Nueva Visión.

Osborne, R. (1987). *Classical Landscape with Figures. The Ancient Greek City and its Countryside*. Londres: Sheridan House.

Osborne, R. (1998). *La formación de Grecia. 1200-479 aC.* Barcelona: Crítica.

Plana, R. (1994). *La chora de Emporion. Paysage et structures agraires dans le Nord-est Catalan à la période pré-romaine* (vol. 137). París: Centre de Recherches d'Histoire Ancienne ("Space et Paysages", II).

Rykwert, J. (1985). *La idea de ciudad. Antropología de la forma urbana en el Mundo Antiguo*. Madrid: Hermann Blume. [1a. ed. anglesa, 1976]

Snodgrass, A. (1987). *An Archaeology of Greece. The present state and future scope of a discipline*. Berkeley: University of California Press.

RELIGIÓ, FILOSOFIA, MENTALITATS I SOCIOLOGIA

Gernet, L. (1968). *Anthropologie de la Grèce antique*. París: Librairie François Maspero.

Grimal, P. (1981). *Diccionario de mitología griega y romana*. Barcelona: Paidós.

Nestle, W. (1987). *Historia del espíritu griego*. Barcelona: Ariel. [Un clàssic, apassionant i molt erudit, sobre la problemàtica que ens ocupa: el pas del mite al logos].

Vernant, J. P. (1985). *Mito y pensamiento en la Grecia antigua*. Barcelona: Ariel.

Vernant, J. P. (1987). *Mito y sociedad en la Grecia antigua*. Madrid: Siglo XXI.

Vernant, J. P.; Vidal-Naquet, P. (1987, 1989). *Mito y tragedia en la Grecia antigua* (2 vol.). Madrid: Taurus.

5.3. Subunitat C. Concepcions de l'espai i del poder a la Roma clàssica

GENERAL

Grimal, P. (2000). *El Imperio Romano*. Barcelona: Crítica.

Pina, F. (1999). *La crisis de la República*. Síntesis: Madrid.

Plácido, D. (1993). "L'Antiguitat clàssica". A: *Història Universal Planeta* (vol. 2).

Roldán Hervás, J. M. (1994). *El imperialismo romano. Roma y la conquista del mundo mediterráneo (264-133 aC)*. Madrid: Síntesis.

Roldán Hervás, J. M. (1995). *Historia de Roma*. Salamanca: Ediciones Universidad de Salamanca.

Sánchez León, M. L. (1995). *El Alto Imperio Romano* (pàg. 14-235). Madrid: Akal.

Wells, C. *El Imperio Romano*. Madrid: Taurus.

URBANISME

Blagg, T.; Millet, M. (ed.) (1990). *The Early Roman Empire in the West*. Oxford: Oxbow Books.

Castagnoli, F. (1971). *Orthogonal Town Planning in Antiquity*. Cambridge/Londres: MIT Press.

Fernández Ochoa, C. (1993). *Urbanismo hispanorromano*. Madrid: CAE.

Gros, P.; Torelli, M. (1988). *Storia dell'Urbanistica. Il mondo romano*, Roma/Bari: Laterza.

ORGANITZACIÓ DE L'ESPAI I CENTURIACIÓ

Chouquer, G. (ed.) (1996-1997). *Les formes du paysage* (3 vol.). París: Errance.

Chouquer, G. (2000). *L'étude des Paysages. Essais sur leurs formes et leur histoire*. París: Errance.

Chouquer, G. (2003). "Crise et recomposition des objets: les enjeux de l'archéogéographie". *Études Rurales* (núm. 167-168, pàg. 13-32).

Chouquer, G. (2007). *Quels scénarios pour l'histoire du paysage? Orientations de recherche pour l'archéogéographie. Essai*. Coimbra/Porto: CEAUCP.

Chouquer, G.; Clavel-Lévêque, M.; Favory, F.; Vallat, J. P. (1987). *Structures agraires en Italie centro-méridionale. Cadastres et paysage ruraux*. ("Collection de l'École Française de Rome", 100).

Chouquer, G.; Favory, F. (1991). *Les paysages de l'Antiquité. Terres et cadastres de l'Occident Romain (IVe s. avant JC./IIIe s. après JC.)*. París: Errance ("Collection des Hesperides").

Chouquer, G.; Favory, F. (1992). *Les arpenteurs romains. Théorie et pratique*. París: Errance.

Clavel-Lévêque, M. (ed.) (1983). *Cadastres et Espace rural. Approches et réalités Antiques* (Table Ronde de Besançon, maig 1980). París: CNRS.

Clavel-Lévêque M.; Orejas A. (dir.) (2002). *Atlas Historique des Cadastres d'Europe*. Brussel·les: Action Cost G2 ("Paysages Anciens et Structures Rurales").

Clavel-Lévêque, M.; Vignot, A. (dir.) (1998). *Atlas Historique des Cadastres d'Europe*. Brussel·les: Action Cost G2 ("Paysages Anciens et Structures Rurales").

Dilke, O. A. W. (1971). *The Roman Land Surveyors. An Introduction to the Agrimensores*. Newton Abbot: David & Charles Ltd. [Traducció al francès: *Les arpenteurs de la Rome Antique*, APDCA, Sophia Antipolis, Valbonne, 1995.

Leveau, P. (2005). "L'archéologie du paysage et l'antiquité classique, *Agri Centuriati*". A: *An International Journal of Landscape Archaeology* (núm. 2, pàg. 9-24).

López Paz, P. (1994). "La ciudad romana ideal. 1. El Territorio". A: G. Pereira-Menaut (ed.). *La economía política de los romanos I*. Santiago de Compostel·la.

Pérez, A. (1996). "Les cadastres antiques en Narbonnaise occidentale. Essai sur la politique coloniale romaine en Gaule du Sud (IIe s. av. J.-C. - IIe s. ap. J.-C.)". *Revue Archéologique de Narbonnaise* (supl. 29). París.

Roth-Congés, A. (1996). "Modalités pratiques d'implantation de cadastres romains: quelques aspects". *MEFRA* (núm. 108, pàg. 299-422).

ORGANITZACIÓ DE L'ESPAI I CENTURIACIÓ. ESPANYA

Ariño, E. (1990). *Catastros romanos en el Convento Jurídico Caesaraugustano. La región aragonesa*. Saragossa.

Ariño, E.; Díaz, P. C. (1999). "La economía agraria de la Hispania romana: colonización y territorio". A: *Estudios de economía antigua de la Península Ibérica. Nuevas aportaciones, Studia Historica, Historia Antigua* (núm. 17, pàg. 153-192).

Ariño, E.; Gurt, J. M. (1994). "Catastros romanos en el entorno de *Augusta Emerita*. Fuentes literarias y documentación arqueológica". A: J. G. Gorges; M. Salinas (ed.). *Les campagnes de Lusitanie romaine: occupation du sol et habitats* (pàg. 45-66). Madrid/Salamanca.

Gorges, J. G.; Salinas, M. (ed.) (1992-1993). "El medio rural en Lusitania romana, formas de hábitat y ocupación del suelo". *Studia Historica, Historia Antigua* (X-XI, pàg. 45-66).

Ariño, E.; Gurt, J. M.; Palet, J. M. (2004). *El pasado presente. Arqueología de los paisajes en la Hispania romana*. Salamanca/Barcelona.

Fiz, I.; Palet, J. M.; Orengo, H. A. (2010). "The making of the Roman landscape: Conceptual investigations into the genesis of centuriated field systems". A: E. Jerem; F. Redo; V. Szeverényi (ed.). *On the Road to Reconstructing the Past. Proceedings of the 35th International Conference on Computer Applications and Quantitative Methods in Archaeology (CAA)*. Budapest, 2008.

L'Avenç (1993, núm. 167). Dossier dedicat als cadastres en època romana. Ja teniu un dels articles, el de M. Clavel-Lévêque, recomanable i, sobretot, accessible!

Olesti, O. (1993). "La Cerdanya en època antiga: romanització i actuació cadastral". *Estudios de la Antigüedad* (6-7, pàg. 133-154). Bellaterra.

Olesti, O. (1995). "El territori del Maresme en època republicana (s.III-I aC)". *Estudi d'Arqueomorfologia i Història*. Mataró.

Palet, J. M. (1997). "Estudi territorial del Pla de Barcelona. Estructuració i evolució del territori entre l'època íberoromana i l'altmedieval. Segles II-I aC/ X-XI dC". A: *Estudis i Memòries d'Arqueologia de Barcelona 1*. Barcelona: Centre d'Arqueologia de la Ciutat.

Palet, J. M. (2000). "Dinàmica territorial de l'antiguitat a l'edat mitjana a Catalunya: arqueomorfologia i estudi de casos". A: *Territori i Societat a l'Edat Mitjana. Història, Arqueologia, Documentació* (III, pàg. 75-110). Lleida.

Palet J. M. (2005). "L'estructuració dels espais agraris en època romana a Catalunya: aportacions de l'estudi arqueomorfològic del territori". *Cota Zero* (núm. 20, pàg. 53-66).

Palet J. M. (2007). "Formes del paisatge i trames centuriades al Camp de Tarragona: aproximació a l'estructuració del territori de *Tarraco*". A: J. A. Remolà (coord.). *El territori de Tarraco: vil·les romanes del Camp de Tarragona* ("Forum", 13, pàg. 49-64). Tarragona.

Palet, J. M.; Orengo, H. A. (2010). «Les centuriacions de l'ager tarraconensis: organització i concepcions de l'espai: the centuriations of the ager tarraconensis: spatial organisation and conceptualisation». A: M. Prevosti; J. Guitart (dir.). *Ager Tarraconensis 1. Aspectes històrics i marc natural. Historical aspects and natural setting* (pàg. 121-154). Institut Català d'Arqueologia Clàssica.

Palet, J. M.; Orengo, H. A. (2011). «The Roman centuriated landscape: conception, genesis and development as inferred from the ager tarraconensis case». *American Journal of Archaeology* (vol. 115, núm. 3, pàg. 383-402).

Palet, J. M.; Fiz, I.; Orengo, H. A. (2009). "Centuriació i estructuració de l'ager de la colònia *Barcino*; anàlisi arqueomorfològica i modelació del paisatge". *Quaris* (núm. 5, pàg. 103-126).

Palet, J. M.; Orengo, H. A.; Riera, S. (2011). «Centuriación del territorio y modelación del paisaje en los llanos litorales de Barcino (Barcelona) y Tarraco (Tarragona): una investigación interdisciplinar a través de la integración de datos arqueomorfológicos y paleoambientales». *Agri Centuriati. International Journal of Landscape Archaeology* (vol. 7, pàg. 113-29, 2010).

6. Glossari

actus *m* Mesura de longitud de 120 peus romans (35,5 m aprox.).

ager diuisus et adsignatus *f* Terra dividida i distribuïda entre els colons. La manera més característica de fer-ho era mitjançant la centuriació.

ager publicus *f* Terra pública: són les terres propietat de l'Estat.

agrimensor *m* L'agrimensor, literalment 'mesurador de terra'.

centuria *f* Mesura de superfície. El seu mòdul originari era un quadrat de 20 × 20 *actus* (200 *iugera*, 100 *heredia*). Tanmateix, s'han descobert més de 30 mòduls diferents de *centuria* arreu de l'Imperi. Era la base a partir de la qual es feien les divisions i assignacions dels lots de terra.

centuriatio *f* Divisió del territori en centúries a manera de quadrícula. També s'anomenava *limitatio*.

corpus agrimensorum romanorum *m* Conjunt de tractats i escrits que servien d'orientació als agrimensors davant les dificultats que podien trobar en el desenvolupament de la seva feina. Conté informació teòrica i pràctica relativa a l'agrimensura amb nombroses il·lustracions. Ens ha arribat per manuscrits tardans, els més importants dels quals daten dels segles V, VI, IX i X.

decumanus *m* Cada un dels *limites* (camins o límits entre parcel·les) paral·lels, normalment en sentit est-oest, que en creuar-se amb els *kardines* formaven la trama ortogonal de les diferents *centuriae*.

decumanus maximus *m* Un dels dos eixos ortogonals més grans. És el *decumanus* principal a partir del qual es duia a terme la centuriació.

forma *f* Mapa o plànol en què es plasmaven les divisions cadastrals establertes sobre el territori.

iugerum *m* Mesura de superfície de 2 *actus* de llarg per 1 *actus* d'ample (71 × 35,5 m aprox.). Dos *iugera* formaven un *heredium*.

kardo *m* Cada un dels *limites* (eixos) paral·lels, normalment en sentit nord-sud, que en creuar-se amb els *decumani* formaven la trama ortogonal de les diferents *centuriae*.

kardo maximus *m* Un dels dos eixos ortogonals més grans.

limites *m* Camins o traces que serveixen de límit entre centúries.

subsecium *f* Terra no dividida, ni assignada, ni repartida.

territorium *f* Terra emplaçada sota jurisdicció d'una comunitat local.